

PAÁR TAMÁS: ESZMÉLKEDÉSEK

Tózsér János legújabb provokatív cikkében amellel érvel, hogy József Attila *Eszmélet* című verse a szokásos értelmezési paradigma alapján értékelhetetlen (*Az Eszmélet és a filozófiai analízis, ÉS, 2016/45., nov. 11.*). Nem becsülhetjük ugyanis filozófiai avagy létösszegző voltát, mivel egyrészt giccses (pontosabban: „emós”), másrészt közhelyes, harmadrészt – ami Tózsér szerint a legfontosabb – inkonzisztens. Érvei elgondolkodtatóak, nemcsak József Attila verse kapcsán, de az irodalom és a filozófia kapcsolatát illetően is. Itt arra kívánok rámutatni, hogy ennek ellenére Tózsér kifogásai a verssel szemben nem teljesen megalapozottak. Az alábbiakban két általános, elméleti kérdést tárgyalok, ezek közé ékelve pedig két konkrét szöveghelyet elemzek.

Először is: vajon baj-e, ha egy filozófiai vers inkonzisztens? Vegyük kiindulásnak Villon *Ellentétek* című versét: „Nem biztos csak a kétes a szememnek / S ami világos, mint a nap: titok [...] reggel köszönök jó éjszakát”. Itt az összeegyeztethetlenség nyilvánvalóan szándékos eszköz, és hasonlótt több helyütt találhatunk a kritizált versben is – a benne megjelenő *tudatos* ellentétekre példa már a második versszakból is kínálkozik, amikor a költő az álom és az ébrenlét igazságát egymással szembeállítja. Így zárja a diszkrepancia bemutatását: „Nappal hold kél bennem, s ha kinn van / az éj – egy nap süt idebent.” Mintha szerzőjük eleve az inkonzisztenciákra kívánná ráirányítani figyelmünket – és nem csak itt.

Villon verse az emberi tapasztalatot összegzi paradoxonjaiban is plauzibilisen, de miért ne mondhatnánk, hogy a létösszegzés ára is az, hogy ellentmondásokhoz jutunk? Tózsér egyik legutóbbi szakcikkében a következőképp jellemzi a filozófiai problémák megoldhatatlanságát Colin McGinnre reagálva: „abban az értelemben vagyunk elzárva [ezek] megoldásától, hogy elménkbe olyan alapvető meggyőződéseket vésett az evolúció, vagy a kultúra, vagy az Isten, melyek együttesen nem lehetnek igazak”. (Tózsér János: *Filozófiai nézetkülönbség és a filozófiai problémák természete. Magyar Filozófiai Szemle, 2014/4. 70.*) Ám ha ezt vallja, vajon mi a baja a filozófiai inkonzisztenciák kinyilvánításával (versben vagy máshogy), ha ezek állításának értelmében *elkerülhetetlenek*?

Másodszor: vajon tényleg inkonzisztens-e az *Eszmélet* filozófiája? Az inkonzisztencia-vádakat egyesével kellene elemezni, de egy példa erre. Tózsér azt hányja József Attila szemére, hogy összebékíthetetlen gondolatokat fogalmaz meg a szabadságról. Az egyik inkriminált rész: „Rab vagy, amíg a szíved lázad – / úgy szabadulsz, ha kényedül / nem raksz magadnak olyan házat, / melybe háziúr települ.” Ez elvileg annak mondana ellent, hogy „képzelhetsz egy kis szabadságot – / gondoltam. [...] a csillagok, a Göncölök / úgy fénylenek fönt, mint a rácsok / a hallgatag cella fölött.” Ám Tózsér nem veszi figyelembe, hogy sok mai – általa is jól ismert – filozófus éppenséggel *összeegyeztethetőnek* gondolja a teljes fizikai determináltságot az emberi szabad akarattal. Vegyünk egy párhuzamot ennek a gondolatnak a megvilágítására: a politikai szabadságot szinte minden filozófus összeegyeztethetőnek véli a metafizikai szabad akarat hiányával. Márpedig az elsőként idézett sorok mintha inkább a személyen belüli „miniállam” viszonyairól szólnának. A „háziúr” olyan alak (vagy eszme), aki vagy ami meggátolja, hogy érvényesüljön a bennünk tőle függetlenül meglévő akarás avagy vágyakozás (Tózsér szavaival: az „életünk feletti autentikus kontroll”), ezekre mintegy rátelepszik. Az ettől való megszabadulás lehetősége azonban még nem jelenti a versben, hogy kijuthatunk a „vas világ” determináltságából is. Úgy tűnik számomra tehát, hogy *minimum* lehetséges amellel érvelni: József Attila inkább kompatibilistának nevezhető (azaz szabadságot és determinizmust egy lényeges szempontból összeegyeztethetőnek tartó) szabadságfogalommal dolgozik versében.

Harmadszor a Tózsér által közhelyeknek tekintett részletek egyikéről mutatnám be, hogy értelmezése megkérdőjelezhető. Tózsér triviálisnak gondolja azt a helyet a versben, ami úgy szól: „ügyeskedhet, nem fog a macska / egyszerre kint s bent egeret”. Elemzésében eddig a pontig jut: „*ha mélyebb filozófiai tartalmat keresünk e két sorban, maximum arra gondolhatunk: noha egy macska egy időpillanatban nem lehet teljes egészében jelen a tér két különböző pontján, jó volna, ha nem így lenne.*” De nem egyértelmű, hogy ennél ne mehetnénk messzebb: mintha a kritikus megfeledezne róla, hogy a vers különböző részei egymást értelmezik. Ennek fényében itt az ezt megelőző sorok folytatásáról lehet szó, és a fizikai és a szellemi értékek erős kontrasztjáról, nem pedig mondjuk szőrös, négylábú házi kedvencek schrödingeri szuperpozíciójáról.

A végére hagytam egy olyan felvetést, amiben talán a legnehezebb egyértelműen állást foglalni. És erről a legnehezebb is beszélni, hiszen a kimondhatatlanra kérdez rá. Átfordítható-e a vers hitelesen nem művészi szöveggé – ahogy ezt Tózsér is teszi? Timothy Chappell a már említett McGinn egyik könyvéről írva egyenesen a „konzervatív”, hagyományos nézetnek nevezte azt, mely szerint a művészetből leginkább valami *másként megfogalmazhatatlant* tanulunk meg. (*Ethics, Evil and Fiction. Utilitas, 2002/2. 258–261.*) McGinn-nel pedig egyetért abban, hogy a közhelyek újracsomagolása által az irodalom segít ezekre ismét rácsodálkozni és más színben látni. Velük együtt nem szabad megfeledeznünk arról a *lehetőségről*, hogy a legjobb művészeti alkotások nem (vagy csak súlyos veszteséggel) fordíthatók át tantétellé, kristálytisztá maximákba önthető tanulsággá – a legprecízebben megfogalmazott tézisek pedig jellemzően nem kiemelkedő művészeti alkotások. Épp így taníthat az irodalom a máskülönben megragadhatatlanra – ez azonban nem jelenti, hogy ne kerülhetne átfedésbe a filozófiával.